

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКА ПОЕТИКА ТВОРІВ ДЖОНА АПДАЙКА ТА ДОРІС ЛЕССІНГ

Стаття присвячена проблемі постмодерністської поетики Джона Апдайка і Доріс Лессінг. Зарубіжна критика зазвичай розглядала твори Джона Апдайка крізь призму глибини ідейно-філософської проблематики, а вітчизняні – через здатність вирішення соціальних питань. У романах Доріс Лессінг зарубіжними дослідниками ставились найголовніші три проблеми – фемінізм, комунізм і містицизм, вітчизняними – фемінізм та расизм. Неоміфологічне моделювання художньої реальності, суб'єктивізація світосприйняття, розрив традиційних просторово-часових відносин, ігрове мислення, експеримент у літературній техніці – характерні ознаки постмодерністського письма – не могли не відбитися у незвичному синтаксисі та несподіваній яскравій стилістиці творів.

Ключові слова: постмодернізм, філософська направленість, метафоричність, неоміфологізм, фемінізм, расизм, містицизм, синтаксис, стилістика.

Статья посвящена проблеме постмодернистской поэтики Джона Апдайка и Дорис Лессинг. Зарубежная критика обычно рассматривала произведения Джона Апдайка через призму глубин идейно-философской проблематики, а отечественные – способности ставить и решать социальные вопросы. В романах Дорис Лессинг зарубежными исследователями ставились главные три проблемы – феминизм, коммунизм и мистицизм, отечественными – феминизм и расизм. Неомифологическое моделирование художественной реальности, субъективизация мировосприятия, разрыв традиционных пространственно-временных отношений, игровое мышление, эксперимент в литературной технике – характерные признаки постмодернистского письма – не могли не отразиться в необычном синтаксисе и неожиданной яркой стилистике произведений.

Ключевые слова: постмодернизм, философская направленность, метафоричность, неомифологизм, феминизм, расизм, мистицизм, синтаксис, стилистика.

Article is devoted to postmodern poetics of John Updike and Doris Lessing. Foreign criticism is usually considered the works by John Updike through the prism of deep ideological and philosophical problems, and domestic - because of the ability to pose and solve social problems. In the novels by Doris Lessing foreign researchers staged the most important three issues – feminism, communism and mysticism, native – feminism and racism. Neomifological modeling of artistic reality, subjective worldview, breaking the traditional space-time relations, the game thinking, experiment in literary technique – the characteristics of postmodern writing should have affected in unusual syntax, and unexpected bright style of works.

Key words: postmodernism, the philosophical orientation, metaphors, neomifologizm, feminism, racism, mysticism, syntax, stylistics.

Термін «постмодернізм» уперше був ужитий Р. Паннівцем у 1917 році стосовно феномена не мистецтва та культури, а цілої сучасної йому історичної епохи. Тільки у 1920-30-ті роки це визначення було запроваджено у культурний обіг стосовно літератури, що виступала спадкоємицею модернізму.

За думкою Ф. Джеймсона, поява постмодернізму в США можна датувати кінцем 1940-х – початком 1950-х років, а у Франції – тільки з 1958 року. Сьогодні постмодернізм являє собою мультинаціональне явище, як стверджує Хаг Д. Сільверман, у постмодернізму немає батьківщини.

Письменники-постмодерністи сміливіше, ніж модерністи, намагаються відтворити несвідоме, притаманне

людині, прагнуть представити свою модель дійсності через призму міфу та архетипу, розпадом цілісної картини буття і сумнівами в непохитності етичних законів, що передається деформацією структури оповідання – на рівні сюжету, композиції, слова, образу. Продовжується експеримент у літературній техніці, що впадав в очі ще сучасникам модерністів.

Нереалістична тенденція в літературі минулого переходить у літературу другої половини ХХ століття. Це і творчий метод, і естетична система. Філософські витoki модернізму – у світогляді Ф. Ніцше, З. Фрейда, А. Бергсона, У. Джеймса.

Поетика постмодернізму вирізняється відмовою від сюжету та реалістичної правдоподібності, прагненням

до абстрактності й узагальнення образів, універсализацією, тяжіння до міфологізації, переважання мови над змістом, техніки над семантикою, експериментальністю в області форми.

Все це призводить до певного світоглядного нігілізму, розриву з традиційними світоглядними цінностями і причинно-наслідковими зв'язками, а звідси з неоміфологічним моделюванням художньої реальності, суб'єктивізацією світосприйняття, розривом традиційних просторово-часових відносин, ігровим мисленням, що виражається в свободі інтелектуального і образного моделювання світу, інтерактивністю тексту (художньою і смисловою організацією твору, розрахованою на активне сприйняття сюжету читачем), інтертекстуальністю в її різних формах.

Перші переклади творів Доріс Лессінг та Джона Апдайка в колишньому Радянському Союзі з'явилися ще у 50-ті та 60-ті роки, поступово привернувши увагу таких літературознавців, як Дж. Олдрідж, Д. Лодж, Дж. Барнс, А. Єлистратова, М. Мендельсон, М. Тугушева, Ю. Лідський, А. Мулярчик, Т. Морозова, Є. Стояновська, Т. Морозова, Р. Самарин, Т. Денисова, Н. Іткіна, В. Днепров, О. Стеценко, В. Оленєва, Р. Ди Яни, К. Ромпф, Е. Фіцджеральд, П. Шлутер, Дж. Берн, Дж. Рескін, Х. Блум, Б. Моєрс, Д. Хант, К. Гудзик, Б. Зайцев, Д. Порошенков, А. Шпиталь.

Розглядаючи твори Апдайка, зарубіжні дослідники звертали увагу перш за все на їх філософську проблематику, вітчизняні – головним чином зосереджувались на соціальному характері його творчості. Творчість Доріс Лессінг у зарубіжній критиці вивчалася у фокусі фемінізму, комунізму та містицизму, у вітчизняній – фемінізму та расизму будь-якого гатунку.

Але досі ще творчість цих двох видатних митців доби постмодернізму не вивчалася типологічно. Спроба дослідити філософську направленість творів Джона Апдайка і Доріс Лессінг, їх схильність до міфологізації та яскравої і незвичної метафоричності в аспекті маніфестації стилістики і синтаксису є метою статті.

Проза Джона Апдайка привернула увагу американської критики нетрадиційністю ідеостилію. Як зауважує відомий дослідник творчості Апдайка Д. Фляйшауер, однією з показових рис стилю письменника, що проявляється протягом усієї його творчої діяльності, є активне вживання незвичних означень та надзвичайно яскравих і влучних метафор [8, с. 83] (якось в інтерв'ю «Нью-Йорк Таймс», висловлюючи своє бачення творчого процесу, Апдайк навів оригінальну метафору сучасного письменника: «бути письменником – то вже певною мірою почуватися євреєм, тобто відчуженим, приреченим жити зі своєю мудрістю» [4, с. 149]).

Дослідниця Н. Іткіна у своїй роботі «Метафори Джона Апдайка» вважає, що метафоричне зображення дійсності, схильність до якої дослідниця пов'язує з живописною обдарованістю письменника та його чутливістю до форми і кольору, лежить в основі художнього світу Апдайка [7].

Інший дослідник, Д. Романо, відмічає ще одну притаманну ідеостилію Апдайка рису – схильність до парадоксальних побудов [8]. На нашу думку, два

названі засоби виконують у автора протилежні функції. Оригінальні епітети слугують для того, аби на певний час перервати фабульну канву і привернути увагу читача до конкретної деталі. Метафора ж переважно концентрує довкола себе певну сюжетну інтригу або сцену і в такий спосіб слугує розвиткові, концентрації фабульної інтриги.

Незвичні означення (обставинні підрядні речення і синтаксичні конструкції) виходять за рамки звичного читацького словника і в такий спосіб примушують читача раптово переходити від емоційно-захопленого сприйняття тексту до його логічної інтерпретації. Раптовість такого переходу забезпечує Апдайкового читача від занурення у солодкі хвилі романтично-сентименталістського дискурсу, від емоційної надмірності.

Серйозні сучасні письменники і читачі потребують скептичної обізнаності зі всіма ціннісними художніми системами, які генерують текст. Апдайкова іронічність і надає читачеві можливість дистанціюватися від прагнення його ж протагоністів досягати тривіальних життєвих цінностей.

З точки зору суто формального втілення зазначеної художньої концепції основним засобом виступає прийом очуднення. Такий прийом досить активно використовується англійською модерністською та сучасною постмодерністською літературами, як зазначають Дж. Барнс та Д. Лодж [13; 19]. Письменники прагнуть привернути увагу читача до типового, повсякденного через незвичний ракурс або оточення; це надає художньому тексту присмаку епічності.

Апдайк використовує цей прийом на протязом усієї своєї творчості, він у нього є, безперечно, домінуючим. Чого варте лише ім'я першого протагоніста – Кролик – письменник у такий спосіб декларує, що він описуватиме світ очима незвичного «аніміалістичного» героя, його невинний погляд – на думку автора – дозволить показати вади світу з первинною біблійною чистотою і мудрістю.

В прийомі очуднення міститься певний елемент гри, який зазначав сам Джон Апдайк, пояснюючи його причини: «Я ріс у провінції – безтурботній та спокійній. Катастрофи та жахливі драми обминули життя моєї родини. Може тому з дитинства я звик шукати і знаходити цікаве у банальному. Поступово це перетворилося на постійну гру із самим собою, на, так би мовити, розвагу» [1, с. 17].

Така «грайливість» не заважає, а навіть допомагає письменнику вирішувати складні філософські проблеми сучасності. Так, наприклад, застосовуючи «міфологічний паралелізм», автор підносить тим самим образ вчителя у романі «Кентавр» на «рівень вічних», висвітлюючи питання про трагічний сенс життя пересічної людини, кожного з нас [4, с. 151].

Т. Денисова звертає увагу на визначення самого Апдайка, – зробивши головного героя роману Кентавром, «він хотів показати, що людина мисляча, розмірковуючи про духовний бік життя в цьому суто матеріалістичному світі, – вже напівбог» [4, с. 151].

Подібне ставлення до духовної спадщини людства спостерігається у Доріс Лессінг, яка стверджує, що їй «байдуже до того, яких людей вона зустрічає – довершених чи недовершених, релігійних чи нерелігійних,

добрих чи поганих, єдине, що повинно бути їм властиво, щоб зацікавити її, – це здатність розуміти літературу, поглиблювати сприйняття і розуміння життя, всіх його складних етичних питань» [18, с. 439].

Зазначаючи певну міфологемність творчості Джона Апдайка, не можна не згадати точку зору самого автора. Так, Кентавр і Кролик, на думку Джона Апдайка – це певні психологічні типи людей, – кінь і кролик з усіма властивими їм рисами: бунтівлива, неспокійна жива істота, що легко піддається будь-якому імпульсу і тяжко, наполегливо працююче створіння, що стоїчно переносить буденні обов'язки [20, с. x]. Ще А. Єлистратова зазначала, що «крізь химерну міфологічну образність «Кентавра» пробивається жива, смілива критична думка письменника» [5].

Дослідники (Д. Фляйшауер) простежують постійне використання Апдайком особливої синтаксичної будови речень у переламних моментах сюжету [8]. Незмінні й повторювальні дії, стани, якості оформлюються через головні члени речення – підмет і присудок. Нові змісти починають з'являтися на рівні другорядних членів речення, зокрема різного типу обставин. І саме ці мовні одиниці починають привносити в текст напругу і незвичність, такі жадані для прийому очуднення.

Фабула прози, у той же час, не розпадається на різні вектори, як часто бувають у сучасних постмодерністів, а залишається розповідною, епічною через згадувану специфіку головних членів речення (прийом очуднення зустрічається і у Доріс Лессінг, який формується завдяки застосуванню другорядних членів речення).

Саме у такому поєднанні епічного представлення фабули очима невинного протагоніста із модерністським формалістичним малюнком тексту (активне використання образотворчих стилістичних засобів та усталеної специфічної структури синтаксису) полягає одна з основних рис поетики Д. Апдайка.

Доріс Лессінг (уроджена Тейлор, псевдонім – Джейн Сомерс) – видатна англійська письменниця, лауреат Нобелівської премії з літератури 2007 року. Від шістдесятих років провідною темою її прози є проблеми дискримінації, що охоплюють як суто расові проблеми, так і порушення прав молоді, жінок тощо. Центральним інструментом розкриття проблеми у неї є психологічний аналіз свідомості протагоніста, яким виступає особа з невинною свідомістю, прагнення й права якої руйнує зовнішній світ.

До цього періоду належить роман «Золотий щоденник» (1962), який одночасно вважається шедевром літератури модернізму і класикою фемінізму. Тематика її прози, таким чином, є трагічнішою, порівняно із творчістю Апдайка, однак концепція протагоніста – невинного провідника крізь жорстокий очуднений світ – є спільною.

Пізніше Д. Лессінг спробує показати альтернативний (інопланетний) погляд на стан і перспективи людської цивілізації в циклі своїх науково-фантастичних (з елементами антиутопії) романів, однак така зміна декорації не впливає на внутрішні якості героя. Характерною прикметою цих романів є широке використання суфійських ідей, які відбивають інтерес Д. Лессінг до містичного вчення середньовічного ісламу.

Фантастичними є також романи «Мара та Данн» (1999) та його продовження – «Історія дочки генерала Дана та Марі, Гріота й Сніжного Собаки». Так, Дмитро Биков вважає, що Лессінг – епічний письменник, яка з властивими їй «образністю, скептицизмом і запалом» вивчає проблеми сегрегації суспільства та особистісних криз. А Дуглас Хант навіть називає її «diversified writer» (багатоплановий письменник) [15, с. 2128].

Доріс Лессінг – це один з не багатьох нобелівських лауреатів, кому дали премію не просто за вислугу років, а за феноменальне творче довголіття, тому що вона продовжує писати активно. І їй дали ще і за ту чудову рису людей ХХ століття, яку називають життєстійкістю. Це дуже рідкісні і корисні речі [9].

Письменницю завжди турбували складні філософські проблеми сучасності, але, створюючи фантастичні твори з кінця 70-х років, вона демонструє свою зацікавленість вже «глобальними питаннями – долями світу та цивілізації». У фантастичному жанрі вона трактує долі людства міфопоетично, творить соціокультурні утопії, есхатологічно трактує рух історії [10, с. 47]. Адже, як зауважив Джон Апдайк, «відстань між фантастичним і повсякденним є такою незначною» [20, с. ix].

Як типовий представник школи модернізму і наукової фантастики, Д. Лессінг використовує порівняно вільний синтаксис, прості короткі речення, навіть фрази, і значну кількість експресивних лексичних і стилістичних засобів. Підкреслена суб'єктивність модерністського мовлення проявляється у грі із компонентами актуального членування, які по-різному виражені у структурній побудові речень.

Роман «У цьому світі, Бене...» належить до останнього періоду творчості Доріс Лессінг і репрезентує елементи наукової фантастики (прихований філософський та соціальний науковий зміст, порушення норм умовності, які змінюють реальну структуру зображення об'єкта, що отримує додаткову свободу) та модернізму (свобода інтелектуального і образного моделювання світу, переважання мови над змістом, техніки над семантикою), що часто супроводжуються явищем інверсії.

Попри те, що письменниця «завжди пропонує соціальний, політичний та культурний коментар постмодерного світу» [14, с. 694], західноєвропейські критики вважають її гідною спадкоємицею тієї літератури ХІХ століття, яка висвітлювала проблеми класової системи, сексизму та расизму.

Сама Доріс Лессінг, хоч і не приймала суворість багатьох етичних чеснот старої літератури, зазначаючи, що більшість з них, на жаль, поступово зникають з життя [18, с. 440], відверто визнавала впливи на неї творчості Стендаля, Достоевського, Бальзака, Тургенєва, Чехова і Толстого, – великої літератури реалізму, яка справила враження на епічний стиль письменниці [14, с. 694] (цікаво зазначити, що і Джон Апдайк, відповідаючи на питання журналістів, яку б літературу він взяв собою, наприклад, вилітаючи на Марс, визначив, крім Біблії та Шекспіра, саме Толстого [1, с. 18]).

Застосування різноманітних другорядних членів речення у прийомі очуднення як елементі постмодерністичної гри, активне, незмінне використання головних членів речення – підмета і присудка, що надає оповіді епічності, надзвичайно яскраві метафори та епітети, схильність до міфологізації, філософська направленість у вирішенні поставлених проблем сучасності є типологічно спільними для цих двох письменників.

Таким чином, неоміфологічне моделювання художньої реальності, суб'єктивізація світосприйняття, розрив традиційних просторово-часових відносин, ігрове мислення, експеримент в літературній техніці – характерні ознаки постмодерністичного письма – не могли не відбитися у незвичному синтаксисі та несподіваній яскравій стилістиці творів Джона Апдайка та Доріс Лессінг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апдайк Дж. Галактика Апдайка : [Беседа с американским писателем Дж. Апдайком / записал А. Боровик] / Джон Апдайк // Огонек. – 1988. – № 29. – С. 17–18.
2. Апдайк Дж. Почему кролик забрался в нору : [Американский писатель о своём творчестве : Статья из газеты «Гардиан»] / Джон Апдайк // Литератур. газета. – 1991. – 20 февраля (№ 7). – С. 15.
3. Гудзик К. «Розповіді письменниці дуже схожі на життя кого завгодно» – впевнена Лауреат Нобелівської премії 2007 з літератури Доріс Лессінг / К. Гудзик // День. – 2007. – 19 грудня. – С. 9.
4. Денисова Т. Н. Нонконформізм середини віку : людина в постіндустріальному суспільстві / Т. Денисова // Денисова Т. Н. Історія американської літератури ХХ століття. – К. : 2002. – С. 128–164.
5. Елистратова, А. Трагическое животное – человек. / А. Елистратова // Иностран. литература. – 1963. – № 12. – С. 220–226.
6. Зайцев Б. Дорис Лессинг : «Награды ? Да они все у меня !» / Б. Зайцев // Эхо планеты. – 2007. – № 40. – С. 36–37.
7. Иткина Н. Л. Метафоры Джона Апдайка / Н. Л. Иткина. – М. : РГГУ, 2002. – С. 75–87.
8. Мендельсон М. О. Роман США сегодня – на заре 80-х годов / М. О. Мендельсон. – М. : Советский писатель, 1983. – 211 с.
9. Порошенко Д. І. Успіх британської письменниці / Д. І. Порошенко // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – 2008. – № 1. – С. 40.
10. Шпиталь А. Доріс Лессінг / А. Шпиталь // Зарубіжна література. – 2008. – № 31–32. – С. 46–48.
11. Шпиталь А. Доріс Лессінг / А. Шпиталь // Слово і час. – 2009. – № 10. – С. 22–25.
12. Aldridge J. Time to Murder and Create: The Contemporary Novel in Crisis / J. Aldridge. – New York : McKay, 1966. – 165 p.
13. Barnes J. Running Away / J. Barnes // The Guardian. – 2009. – Saturday 17 October. – P. 8.
14. Di Gianni R., Rompf K. Doris Lessing / R. Di Gianni, K. Rompf. Book of Fiction. – New York ; London ; Madrid ; Milan ; Montreal ; Sydney ; Tokyo ; Toronto : The McGraw-Hill, 1995. – P. 693–694.
15. Hunt D. Biographical Sketches / D. Hunt. The Riverside Anthology of Literature. – Boston : Houghton Mifflin Company, 1988. – 2167 p.
16. Lessing D. Ben, in the World: the Sequel to The Fifth Child / Doris Lessing. – New York : Harper Collins Publishers Inc, 2000. – 178 p.
17. Lessing D. The Four-Gated City. A complete novel from Doris Lessing's masterwork «Children of Violence» / Doris Lessing. – New York : A Plume Book, 1991. – 616 p.
18. Lessing D. «Literature should be committed» / D. Hunt. The Riverside Anthology of Literature. – Boston : Houghton Mifflin Company, 1988. – P. 439–440.
19. Lodge D. Post-Pill Paradise Lost: John Updike's Couples / D. Lodge // New Blackfriars. – 1970. – Vol. 51. – Issue 606. – P. 511–518.
20. Updike J. Introduction / J. Updike J. Rabbit Angstrom. A Tetralogy. – London : The Penguin Press Limited, 1995. – P. ix–xxiv.
21. Updike J. Hugging the Shore. Essays and Criticism / J. Updike. – New York : Alfred. A. Knopf, Inc, 1983. – 919 p.
22. Updike J. Rabbit Angstrom. A Tetralogy / J. Updike. – London : The Penguin Press Limited, 1995. – 1516 p.